ISSN 2278-8808
UGC APPROVED SR. NO. 45269
SJIF 2016 = 6.177
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL
FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

भारतातील सर्वसमावेशक तथा समावेशित शिक्षणात विशेष शिक्षकांच्याभुमिका

प्रा. डॉ. उर्मिला मुरलीधर धूत
प्राचार्य,शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

शिक्षण ही माणसाची मुलभूत व अनन्यसाधारण अशी गरज आहे यात शंका नाही.व्यक्तित्वाचा सर्वांगीन विकास करण्यात शिक्षणाची प्रधान अशी भुमिका आहे. करिता मानवी समाजाच्या सर्वस्तरापर्यंत शिक्षण पोहचणेही काळाची गरज आहे आणि याचसाठी शासनाने घटनेच्या 45 व्या कलमान्वये 14 वर्ष वयोगटापर्यंतच्या सर्व बालकांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले आहे. मात्र शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरणाचे प्रमाण हवे तेवढे साध्य झालेले आपणास दिसत नाही.भारतात प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरणही काही नवी गोष्ट नाही.प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रीकीकरणासाठी म.फूले, शाहू महाराज, बाळशास्त्री अनाथ, अपेक्षित, मागासवर्गापर्यंत शिजज पोहचवण्यासाठी विविध प्रयत्न केलेले दिसुन येतात.मात्र आजही आधुनिक भारतात जवळपास 7300 अपंग मूले शिक्षणापासून वंचित आहेत.तेव्हा सर्व समावेशकतेसाठी समाजाच्या सर्व स्तरात शिक्षणाचा प्रसारहोणे गरजेचे आहे.या करिता 100% सार्वत्रिकीकरण करणेहे एक मोठे महत्त्वपूर्ण कार्य असेल आणि हे महत्त्वाचे कार्य आपणास विशेष शिक्षकांच्या मदतीने पूर्ण करावयाचे आहे.तेव्हा आपणास या चर्चेच्या अनुषंगाने समावेशित शिक्षणात विशेष शिक्षकांच्या भूमिकांचा विचार करावयाचा आहे.

समावेशित शिक्षण संकल्पना :

समावेशित शिक्षणात शारिरीक व मानसिकदृष्ट्या विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांच्या प्राथमिक शिजजावर विशेष लज्य पुरवज्यात आलेले आहे.बालकांच्या शैक्षणिक गरजांचे प्रमाण देखील शारिरीक, मानसिक, आर्थिक व सामाजिक स्थितीवर अवलंबून असते.वस्तुतः बालकाच्या गरजेनुसार त्याला प्राथमिक शिक्षण उपलब्ध करून देणेही सामाजिक जबाबदारी आहे.म्हणून बालकेंद्रीत शिक्षण पद्धतीमध्ये या प्रकारच्या मुलांसाठी 'शाळा' हे तत्त्व सर्वसमावेशक शिक्षणाने मान्य केलेले आहे.

प्रत्येक मुलांची शैक्षणिक गरज स्वतंत्र असते समावेशित शिक्षण म्हणजेसमाजातील सर्व मुलांसाठी जाणीवपूर्वक शाळेची रचना की ज्या शाळेत सर्व प्रकारच्या मुलांच्या शिक्षणाचीसोयहोऊ शकेल अशी असावी. भारतीय संसदेनेही 93 व्या घटनादुरूस्ती नुसार शिक्षण हा बालकाचा भुलभूत हक्क समजण्यात आला या अनुषंगाने सर्वसमावेशित शिक्षणासाठी विविध प्रकारच्या योजना शासणानेतयार केल्या.

उदा.अपंग एकात्मता शिक्षण-

व्या□या -

1. Inclusion thus has been defined as, "The acceptance of all pupils within mainstrem education system. thought a common frameworks and identified responsibility of all teachers. -Thomas (1991)

2. प्रत्येक मुलास त्याच्या गरजेनुसार जवळच्या शाळेत आपल्या सहकाऱ्याबरोबर शिकण्याचा हक्क देणारी प्रणाली म्हणजे समावेशित शिक्षण होय.

3. समावेशक शिक्षण म्हणजे विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांचा सर्वसामान्य शिक्षण योजनेत सहभाग होय.

सर्वसमावेशक शिक्षण पद्धतीही लवचिक शिक्षण पध्दती असुन अध्यापनात वेळोवेळी गरजेनुसार बदल करावा लागतो.कारण विद्यार्थी पालकासोबत घरी राहून जवळच्या शाळेत शिक्षण घेणार असतो.म्हणून अभ्यासक्रम हा देखील समावेशक असणे गरजेचे आहे.साधारणत: या संकल्पनेत पुढील बाबींचा समावेश होतो.

1. शाळेमध्ये कार्यक्रम व त्याची रचना मुलांचा वयोगट विचारात घेऊन करावी.

2. विद्यार्थ्यांची बुध्दिमत्ता, आवड, अभियोग्यता, क्षमता या भिन्न असतात. याला संधी देण्याचा प्रयत्न शिजज ा-ने

ज रावा.

3. विशेष गरजा असलेल्या मुलांचा विचार या शिक्षण प्रणालीत व्हावा.

4. प्रत्येकाला सामान्य शिक्षणांत राहून क्षमता समृद्धीपर्यंत शिक्षणाचा अधिकार आहे.

थोडक्यात सर्वांना सहभागी करून घेणारे शिक्षण म्हणजे समावेशित शिक्षण हाच खरा अर्थ या संकल्पनेचा अभिप्रेत आहे.

समावेशित शिक्षण आणि विशेष शिक्षक -

बालाकांना त्यांच्या गरजेनुसार शिक्षण देण्याचा मानस हा समावेशित शिक्षणात असलेला दिसुन येतो.मात्र या पध्दतीचे यश हे विशेष शिक्षकाशिवाय अपुरे असणार आहे.थोडक्यात समावेशित शिक्षणात विशेष शिक्षकाची भूमिका महत्त्वाची असणार आहे.

विशेष शि□□ :

विद्यार्थ्यांच्या शारिरीक, मानसिक भावना, आर्थिक गरजा ओळखुन त्या पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने अध्यापन करणारे शिक्षकहे विशेष शिक्षक म्हणून संबोधण्यात येतात.

विशेष शिक्षकाची भुमिका -

विशेष शिक्षकांच्या मदतीने सामान्य शिक्षकांनी असमायोजीत अशा अपंग बालकांन शिक्षणाच्या प्रवाहात आणावयाचे आहे करिता -

1. अपसमान्यांच्या विशेष शिक्षणात विशेष शिक्षकांची भूमिका प्रधान असणार आहे. अपंगत्त्वाच्या प्रकारानुसार विशेष शिक्षकांच्या भूमिका ठरतील.

2. विशेष शिक्षकांनी अपंगत्वाच्या प्रका लक्षात घेऊनतसेच त्या अनुसार सामान्य प्रवाहात कसे समाविष्ट ज रता येईल त्याचा विचार करावा.

3. समावेशित शिक्षणात अपंग शिक्षकांची भूमिका वैचारीक तथा कृतीशील अशा स्वरूपाची असुन सामान्य शिक्षण प्रवाहात आणनेहे प्रधान उद्दिष्ट आहे.

4. विशेष शिक्षकाने सहजीवनाचे महत्त्व लक्षात घेऊन विशेष व अपसमायोजित बालकांचे भावनिक विश्व समृध्द करण्याचा प्रयत्न करावा.

5. अपंग विद्यार्थ्यांना शिक्षकाच्या मुख्य प्रवाहात समाविष्ट करताना विशेष शिक्षकांनी मार्गदर्शकव समुपदेशकाची भूमिका पार पाडावी.

6. शाळेत अपंगत्वाची माहिती देणे, अपंगाच्या प्रकारानुसार शाळेत प्रवेश देणे, विद्यार्थी व त्यांच्या पालकांचे उद्‍बोधन करणे ह्या काही प्रधान भूमिका विशेष शिक्षकास पार पाडाव्या लागतील.

7. शाळेत समावेशित शिक्षणासाठी कोणत्या योजना आखायच्या, कोणता कृतीकार्यक्रम घ्यायचा याची सर्व जबाबदारी ही विशेष शिक्षकांवर असणार आहे.

8. विशेष शिक्षकांनी शाळेच्या सामान्य शिक्षकांबरोबर चर्चा करून अपंगत्त्वाच्या सार्वत्रिक शिक्षणासाठी त्यांच्या सहकार्याने विविध अशा याजना तयार करणे आवश्यक आहे, ही भूमिका पार पाडणे आवश्यक आहे.

9. विशेष शिक्षकांनी अपंग पालकांच्या भेटी घेऊनत्यांची प्रवेश घेण्याबाबत मनःस्थितीतयारी करावी.

10. विशेष शिक्षकांनी शालेय प्रशासनाच्या मदतीने योग्य ते बांधकाम विषयक बदल करावेत, आसन व्यवस्था, पायऱ्या इत्यादी.

11. अपंग, शिक्षणाबाबत विशेष सभा, कार्यशाळा, चर्चासत्रे आयोजित करून अपंग शिक्षणाबाबत अनुकूलजनमत तयार करावे. करिता पालक वर्गाचे उद्‍बोधन व्हावे.

12. अपंग शिक्षणासाठी वेगवेगळ्या अध्यापन पध्दती व साधनांचा शोध घेऊन आपल्या अध्यापनात त्यांचा वापर ज रावा.

13. अपंग विद्यार्थ्यांचा बौध्दीक व शैक्षणिक विकास होण्यासाठी वेगवेगळ्या स्पर्धा, खेळ, परिक्षा यातुन आनंददेण्याचा प्रयत्न करावा जेणे करून त्यांच्या जीवनात आनंद निर्माण होईल.

समारोप -

अशा प्रकारे आपणास वरिल चर्चेच्या आधारे विशेष शिक्षण आणि त्याचे सार्वत्रिकीज रज, सर्वसमावेशज तथा समावेशित शिक्षण आणि या अनुषंगाने विशेष शिक्षकांच्या भूमिकांचा आपणास आढावा घेता येईल.

संदर्भ -

www.encyclopedia.com

डॉ.जोशी, प्रा.कदम, प्रा.जाधव, विशेष शिक्षण, विद्या प्रकाश, जपूर.